

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ» CONCERNING THE DEFINITION OF "NATIONAL INTEREST"

Новицький Г.В.,

завідувач кафедри цивільного та господарського права
Бердянського університету менеджменту і бізнесу

Спираючись на законодавче визначення поняття «національні інтереси» як життєво важливих цінностей українського народу та наукові публікації, з цього питання автор пропонує вважати життєво важливими цінностями українського народу і, відповідно, його визначальними національними інтересами: населення, територію, національне багатство України та національну самосвідомість українського народу. Пропонуються зміни до Конституції та чинного законодавства України.

Ключові слова: національні інтереси, життєво важливі цінності, населення, територія, національне багатство, національна самосвідомість.

Опираючись на законодательное определение понятия «национальные интересы» как жизненно важных ценностей украинского народа и научные публикации по этим вопросам, автор предлагает считать жизненно важными ценностями украинского народа и, соответственно, его определяющими национальными интересами: население, территорию, национальное богатство Украины и национальное самосознание украинской нации. Предлагаются изменения в Конституцию и действующее законодательство Украины.

Ключевые слова: национальные интересы, жизненно важные ценности, население, территория, национальное богатство, национальное самосознание.

Based on the legal definition of "national interest" as vital values of the Ukrainian people and the scientific publications of these questions the author has considered vital values of the Ukrainian people and, consequently, its defining national interests: population, territory, national wealth of Ukraine and the Ukrainian national identity. Proposed amendments to the Constitution and laws of Ukraine.

Key words: national interests and vital values, population, territory, national wealth and national identity.

В Україні завершився черговий період боротьби за владу. Нові політичні об'єднання прораховують варіанти доступу до фактично безконтрольних засобів бюджетного збагачення, а ті, хто вже має такий доступ, турбуються про те, як його зберегти. Розгубленими і байдужими виглядають лише так звані «пересічні громадяни» – виборці. Вони усвідомлюють, що від чергових виборів, як і від попередніх, нічого доброго чекати не варто. До порожніх обіцянок всі давно звикли і тому байдуже спостерігали за «театралізованим гармидером» під назвою вибори та встановлення їх результатів.

Чи є вихід з цього «замкненого кола»? Цілком зрозуміло, що виборець зобов'язаний вибрати зі свого середовища найкращих представників, щоб останні змогли вирішувати проблеми, які постійно виникають перед усією нацією, країною в цілому. Тому, щоб вміти правильно обирати, кожен громадянин повинен бути свідомим того, для чого він обирає і чого потрібно чекати від діяльності обраних. Тільки тоді вибір буде правильним.

На жаль, основну масу співгромадян «можновладці», і не тільки вітчизняні, привчили до того, що в результаті виборів гіпотетично можна отримати підвищення пенсії чи скасування строкової служби, тисячу гривень по зобов'язанням неіснуючої держави чи просто двісті гривень у конверті, відремонтований дитячий майданчик, дорогу чи пакунок з гречкою. Як наслідок, утворився політично безграмотний і поділений на групи по приватним інтересам електорат, яким легко маніпулювати. В основі ж поділу – відомий конфлікт суспільних і приватних інтересів. З одного боку, це конфлікт у свідомості виборців і саме цей конфлікт створює реальну можливість для влади чи тих, хто йде до влади маніпулювати виборцями, з іншого боку, це конфлікт у свідомості чинних і майбутніх «можновладців», який є першопрчиною корупції.

Згаданий конфлікт відомий людству з давніх-давен. Так, ще Платон писав що, перш за все важко засвоїти, що справжнє мистецтво державного правління печеться не про приватні, а про спільні інтереси – адже ця спільність пов'язує, приватні ж інтереси розривають державу. Спільне як для першого, так і для другого, тобто для спільного і для приватного корисно, якщо спільне влаштоване краще, ніж приватне. По-друге, якщо навіть хто і розпізнає, що від природи все це є саме так, і засвоїть це в достатній мірі на ділі, то згодом, ставши необмеженим і самовладним главою держави, він ні в якому разі не зуміє залишитися

при цих поглядах і не визнає потрібним все своє життя підтримувати в державі спільні потреби, надаючи приватним потребам слідувати за загальними. Ні, його смертна природа завжди буде захоплювати його до корисливості і служінню своїм особистим інтересам. Нерозважливо уникаючи страждань і прагнучи до задоволень, вона поставить їх вище того, що більш справедливо і краще. Саму себе вона кине у морок і в кінці кінців збагатить усіляким злом і себе, і всю державу в цілому [1, с. 392-393].

Таким чином, проблема зводиться до пошуку спільних, загальних для всіх громадян інтересів, або національних інтересів реалізацію яких має забезпечити влада. Для цього, власне, ми і наймаємо владу. Саме виходячи з реалізації цих спільних інтересів ми маємо оцінювати діяльність діючої влади і програми, а не обіцянки, претендентів на владу. Як писав Платон, я встановлю закони, взявши до уваги все те, що найбільш корисно всій державі і всьому суспільству в цілому. Цій меті я справедливо підпорядкую інтереси кожного окремого громадянина. А ви прихильно і уважно слідуйте тим шляхом, який властивий людській природі [1, с. 452].

Над визначенням поняття «національні інтереси» працювали відомі зарубіжні та вітчизняні вчені. Серед них Ч. Бірд, Дж. Сміт, Г. Моргенау, Ф. Ратцель, О. Арін, П. Белов, О. Белов, А. Єзеров, В. Горбулін, А. Качинський, Г. Ситник, В. Ліпкан, М. Леонов. В цілому, згадане питання розглядалось в контексті проблематики національної безпеки. В основі вказаних підходів знаходиться принцип, відповідно до якого передусім необхідно визначитися з тим, що захищати, а вже потім – від чого. Від відповіді на стратегічне запитання: «Які національні цінності треба захищати?» залежить і те, якою саме має бути система забезпечення національної безпеки в Україні та якою мірою можна визначити рівень її достатності [2, с. 101].

З таким підходом важко не погодитись, адже ще з часів Т. Гоббса, Д. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози у західноєвропейських наукових школах поняття «безпека» починає інтенсивно наближатися до поняття «державна». Починаючи з часів Т. Гоббса, безпека завжди вважалась основою державності, базовим інструментом колективного захисту людини і нації. Прагнення людей до безпеки стало розглядатися причиною виникнення держави.

І все ж, аналіз робіт згаданих авторів не дає чіткої відповіді на питання про поняття «національні інтереси». Класичну класифікацію національних інтересів запропо-

нував Г. Моргентуа. Він підкреслював роль національних інтересів у зовнішній політиці держав. Г. Моргентуа виділяв постійні основоположні інтереси: захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої небезпеки; розвиток зовнішньої торгівлі і зростання інвестицій, захист інтересів приватного капіталу за кордоном; взаємини із союзниками і вибір зовнішньополітичного курсу [3, с. 106-144].

Наведена позиція видається не беззаперечною. Не можемо погодитись з Г. Моргентуа, який відносить до категорії «національні інтереси» проблематику безпеки державних інститутів від зовнішньої небезпеки.

Так, зі здобуттям Україною незалежності українському соціуму стали відомі жахливі події Голодомору 1932-1933 років. Нація усвідомила, що проти неї було вчинено один із найбільш жорстоких злочинів в історії людства. Однак питання про глибинні причини цих подій, на думку автора, залишається відкритим. Безумовно, суб'єктом цього злочину був комуністичний режим. Це, так би мовити, політична сторона проблеми, сутність якої полягає в тому, що комуністичний режим з метою забезпечення власної безпеки та безпеки власної держави як знаряддя класової боротьби чи, можливо, з метою індустріалізації шляхом застосування державного апарату почав знищувати населення України. Юридична ж сторона проблеми полягає в тому, що держава, попри своє природне призначення захищати населення, опинившись у руках злочинців, стала безжалісним засобом його знищення. Тобто забезпечення безпеки комуністичної держави стало причиною знищення певної частини населення, що не сприймало комуністичної ідеології.

Однак чому суспільство й нація в цілому мають турбуватися про безпеку держави, яку суспільство наймає для забезпечення власної безпеки? Де гарантії того, що, турбуючись про безпеку «приватизованого» державного апарату, той чи інший політичний режим знову не почне знищувати населення? Адже історичний досвід саме України розвінчує головну ілюзію минулого сторіччя: достатньо спочатку створити «наддержаву», підпорядкувавши цьому зусилля всього суспільства, а вже потім, залежно від волі політичного керівництва, гарантувати громадянам деякий обсяг їхніх природних прав і свобод [4, с. 14-15].

Роздуми над цими питаннями приводять до висновку про необхідність зміни самої ідеології функціонування державного механізму. В ім'я безвинно загиблих і, на щастя, прийдешніх поколінь українська нація має закласти принципово нові параметри функціонування державного механізму в основі якого мають бути національні інтереси.

Отже, держава – це механізм реалізації національних інтересів. Приводити в дію цей механізм і контролювати його – завдання громадянського суспільства. Це означає, що встановлення дієвого контролю над державою з боку громадянського суспільства є головних завдань.

У свою чергу, встановити контроль над діяльністю держави означає встановити згаданій системі певні цілі, параметри її діяльності з відповідними критеріями ефективності. Такими параметрами для діяльності держави мають бути національні інтереси. Саме зміна гранично допустимих значень їх конкретних, об'єктивно існуючих кількісних і якісних характеристик має відображати ефективність діяльності держави.

Контролюючи згадані зміни, громадянське суспільство повинно мати можливість робити своєчасні висновки щодо виконання державою обов'язків перед нацією. Вирішення цього завдання знаходиться в площині вимог до критеріїв ефективності діяльності держави.

На думку фахівців, критерії ефективності при їх виборі та визначенні повинні відповідати наступними вимогам:

- реально вимірювати ефективність системи управління;

- кількісно відображати ефективність системи управління числом чи сукупністю чисел;

- охоплювати найбільшу кількість результатів створеної системи управління;

- відрізнятися простотою, але враховувати всю повноту результатів та витрат, пов'язаних із функціонуванням системи управління [2, с. 80].

Справді, основною проблемою визначення цілей є можливість їхнього вимірювання. Чим ясніша ціль, тим легше її досягти [5, с. 26]. Разом з тим окремі вчені вважають, що чим вищий рівень системи управління, тим складніше формалізувати її цілі та критерії ефективності. Це зумовлено тим, що вищі системи наближаються до загальнонаціональних інтересів. Така система має велику розмірність, і на неї мають вплив численні фактори, які важко піддаються аналізу та врахуванню. Тому, вважається, що визначення цілей і критеріїв ефективності є переважно творчим процесом, який залежить від досвіду й інтуїції фахівців, що займаються питаннями створення систем управління й оцінки їхньої ефективності [2, с. 79]. Вказані ж фахівці, як правило, працюють у межах державного апарату. Тобто за умови сприйняття такого песимістичного висновку щодо можливості оцінити ефективність діяльності держави стає очевидним, що максимум, на який може розраховувати громадянське суспільство в стосунках з державою, – це її самокритичність. Фактично держава визнається невідконтрольною громадянському суспільству, а це неприпустимо.

Разом з цим, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» національні інтереси визначаються як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Отже в законі поняття «національні інтереси» визначається через життєво важливі цінності українського народу. В цілому погоджуючись з позицією законодавця, все ж ставимо питання про те, що саме є тими життєво важливими матеріальними, інтелектуальними і духовними цінностями українського народу, визначальними потребами суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток? Чинне законодавство України не дає відповіді на це питання, відсутня узгоджена позиція і в науковій літературі.

На думку автора, найбільш виваженою, враховуючи вище наведені умови вибору критеріїв ефективності діяльності держави, є позиція М.С. Леонова, який до життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей нації відносить територію, населення, матеріально-технічні багатства та цивілізацію (спосіб життя народу, його самобутність) [6]. Хоча і ця позиція не є незалежною. Так, матеріально-технічне багатство не враховує такої категорії як інтелектуальний, освітній потенціал нації, а категорії «спосіб життя народу», «його самобутність» можуть застосовуватися до полінаціональних держав, таких, наприклад, як Росія.

Аналіз наукових розробок дозволяє виокремити як головну життєво важливу цінність українського народу – населення України – людську спільноту, яка проживає на території України.

Справді, ми можемо говорити про народ України як про відносно широку соціальну групу, члени якої володіють почуттям приналежності до неї завдяки спільним рисам культурної та історичної самосвідомості, і це безумовно важливо. Ми можемо говорити про громадянське суспільство і права особи та громадянина, честь і гідність, недоторканість і безпеку конкретної особи. Але при цьому необхідно пам'ятати, що в основі все ж знаходиться населення України, його кількісний вимір. Тривалість життя

– це найбільш конкретна міра безпеки особи. Саме через створення умов для зростання кількості населення України можна забезпечити дотримання прав і свобод конкретної особи. Саме нормальне відтворення населення країни є найбільш чітким і конкретним показником ставлення держави та суспільства до особи.

Населення України, його кількість, на думку автора, є інтегрованим показником дотримання прав і свобод кожної окремої особи в суспільстві. При запропонованому автором підході одним з основних питань у функціонуванні держави є питання про те, хто і що має зробити, щоб люди в Україні жили довше, народжувалися частіше та працювали на благо своєї, а не сусідніх країн. Тут ми можемо мати справу з конкретними цифрами, експертними оцінками, прогнозами та планами дій, а не з безкінечною балаканиною про права людини та надзвичайні досягнення у сфері їх захисту на фоні вимирання нації.

Наступною життєво-важливою цінністю українського народу, на думку автора, слід вважати територію України.

Територія, по-перше, є історичною спадщиною кожної нації, по-друге її головним багатством. Нації, як свідчить історія, за великим рахунком можуть існувати без певної визначеної території – території національної держави. Однак таке існування є не найкращими сторінками історії будь-якого народу.

Відсутність власної території ставить під загрозу існування нації. За такої ситуації утворюються так звані місця компактного проживання тих чи інших народів. Вказані утворення є однією з форм захисту національних інтересів народів без території. Паралельно, час від часу, у різних формах, у тому числі у формі збройної боротьби, здійснюються спроби отримати територію. Між тим, територію набагато легше втратити, ніж отримати.

Цілоком конкретними виявляються і критерії оцінки ефективності діяльності держави у сфері захисту національної території. Це, по-перше, збереженість цілісності та неподільності національної території протягом усього періоду існування того чи іншого державного утворення, по-друге, попередження зовнішніх і внутрішніх загроз територіальній цілісності й недоторканості кордонів України і, по-третє, отримання нових територій.

Життєво важливою цінністю, на думку автора, слід вважати також національне багатство України.

Національне багатство – це сума матеріальних і духовних благ, які є в розпорядженні нації. Воно нагромаджувалося народом протягом усієї історії його виробничої діяльності. Основну його частину становить матеріальне багатство, тобто сукупність нагромаджених засобів виробництва й предметів споживання. Крім того, національне багатство включає також нематеріальні, духовні цінності, такі, як виробничий досвід, освітній потенціал, досягнення науково-технічної думки, інформаційні ресурси, культурні цінності тощо.

У структурі національного багатства виділяються насамперед виробничі фонди (основні й оборотні), основні фонди соціальної сфери (школи, лікарні, культурно-освітні й спортивні об'єкти, житлові будинки), а також особисте майно населення. Крім того, важливим компонентом національного багатства є природні багатства – корисні копалини, ліси, земля, вода, атмосфера.

Названі матеріальні компоненти національного багатства разом із культурними цінностями є сукупними можливостями нації щодо розвитку національного виробництва і задоволення особистих потреб населення. Тому їх раціональне, ефективне використання та захист – важлива складова діяльності держави.

На думку Ф. Ратцеля, саме на нижчих ступенях культурного розвитку накопичення багатства є особливо важливим питанням. Тільки певне накопичення власності робить можливим появу інтелігенції. Культурні цінності виникають, коли людина перестає турбуватися про своє

виживання. Бідний народ майже не розвиває культури [7].

Четвертою і останньою життєво важливою цінністю українського народу автор визначає національну самосвідомість.

Народ як родове поняття є відносно широкою соціальною групою, члени якої володіють почуттям належності до неї завдяки спільним рисам культурної та історичної свідомості. Люди, які належать до певного народу, мають більш-менш виражене усвідомлення входження у відмінну від інших спільноту. Національна самосвідомість передбачає ототожнення себе з національними та культурними цінностями, а також наявність емоційних солідарних зв'язків між особами, які належать до однієї нації. Національна самосвідомість – це форма ментального осягання свого характерного психологічно-культурного змісту.

Національна самосвідомість є не просто засобом політичної мобілізації народу, це передусім засіб його збереження. Так, за роки радянської влади, незважаючи на асиміляцію, соціально-культурну деградацію населення України зберегло високу ступінь національної єдності. Це сталося завдяки зверненню до власної культури та мови, традицій і цінностей, які, як свідчить історія України, не раз виявлялися дієвим засобом відновлення національної держави.

Таким чином, автор виділяє чотири життєво-важливі цінності українського народу, завдання збитків яким загрожує загибеллю народу України, – це населення України, територія України, національне багатство України та національна самосвідомість українського народу. Збереження зазначених цінностей, на думку автора, слід вважати основним завданням держави.

Практичне ж значення запропонованого автором визначення життєво важливих цінностей полягає в тому, що саме запропонований автором підхід створює реальну можливість ґрунтовного, об'єктивного, прогностичного, науково-виваженого та системного опрацювання найбільш актуальних проблем забезпечення національних інтересів України, що має бути покладено в основу окремих змін до Конституції та чинного законодавства України.

Зокрема, пропонується:

1. Частину другу статті 3 Конституції України викласти в такій редакції: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава є відповідальною перед нацією за чисельність населення України, цілісність території та недоторканність кордонів України, збереження та примноження національного багатства України, збереження та розвиток національної самосвідомості українського народу»;

2. Друге речення статті 7 Закону України «Про політичні партії в Україні» викласти в такій редакції: «Програма політичної партії є викладенням цілей та завдань цієї партії щодо захисту населення, території України, збереження та примноження національного багатства України, збереження та розвитку національної самосвідомості українського народу, а також шляхів їх досягнення»;

3. Внести зміни та доповнення до статті 87 Бюджетного кодексу України, де передбачити реалізацію програм захисту населення, території України, захисту та примноження національного багатства України, захисту національної самосвідомості українського народу. Основні положення чинної ст. 87 Бюджетного кодексу України перенести у відповідні програми;

4. У Бюджетному кодексі України передбачити порядок, коли пропозиції до проекту бюджету щодо фінансування суб'єктів забезпечення національної безпеки повинні корелюватися з положеннями відповідних програм. Тобто, пропозиції стосовно фінансування суб'єкта слід обґрунтовувати не підрахунком усього того, що необхідно для утримання його існуючої структури, а тим, які заходи відповідно до програм здійснюватиме суб'єкт щодо забезпечення національних інтересів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Платон. Сочинения в четырех томах. Т. 3. Ч. 2 / Под общ. ред. А.Ф. Лосева и В.Ф. Асмуса; Пер. с древне-греч. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та ; «Изд-во Олега Абышко», 2007. – 731 с.
2. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України : Моногр. / В.П. Горбулін, акад. НАН України, д.т.н., проф.; А.Б. Качинський, д.т.н., проф. – К. : ДП “НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2007. – 592 с.
3. Morgenthau H. Politics among nations: The struggle for Power and Peace. New York, 1972. – P. 106-144.
4. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Пріоритетність національних інтересів у світлі стратегії національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2005. – № 3. – С. 11-18.
5. Згуровский М.З., Доброногов А.В., Помаранцева Т.Н. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа : Моногр. – К. : Изд-во “Наукова думка”, 1997. – 222 с.
6. Леонов Н.С. Основы национальной безопасности. – Режим доступу : <http://hrono.rspu.ryazan.ru/statii/ob.html> – Заголовок з екрана.
7. Гуммерт Н.В. Государство и внешняя политика, Россия и Германия в воззрениях С.М. Соловьева и Ф. Ратцеля : Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03. –Иркутск, 2004. – 321 с.